

Burhanettin Batıman

**NAMIK KEMAL'İN BİR MANZUMESİ VE
ALMAN İDEALİZMİ**

Büyük şair ve vatanperver Namık Kemal'in «Tarihe müstenit hikâye» diye vasıflandırdığı «Cezmi» isimli tarihî ve vatanî romanında, İranlıların eline esir düşen ve fakat harb meydanında gösterdiği şecaat ve kahramanlıklardan ve bazı siyasî sebeplerden dolayı bir esir muamelesi değil, bil'akis bir misafir gibi izâz ve ikram gören Tatar prensi ve Osmanlı taraftarı Adil Giray'ın, şahın hemşiresi Perihana karşı duyduğu derin aşkı tasvir için kaleme alınmış uzun bir manzume vardır (1).

Mâderle peder olup bahâne
Sevketti kazâ beni cihâne

Mısralarıyla başlayan ve her kıt'aden sonra «Yüksel!» hitabıyla nakarat mahiyetinde bir beyti ihtiva eden bu manzume, fikrimizce, bu büyük Türk şair ve vatanperverini, takriben yüz yıl sonra yaşamış olmasına rağmen, hiç olmazsa işaret ettiği fikirler bakımından, on sekizinci asrın idealist terbiyeci ve mütefekkirleri arasına sokacak kuvvette bir kültür değeri taşıyor. Gerçekten sırasıyla:

Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hüner değildir

★

Yüksel ki boyun kadar kalırsın
Sây eyle ki bîhüner kalırsın

★

Yüksel hünerinle kani olma
İhsan-ı hüdâya mâni olma

★

(1) Namık Kemal, Cezmi, tarihe müstenit hikâye, İstanbul, 1305, s. 154 — 158.

Yüksel ki cihan sefil ve dundur
Rağbet ana âdetâ cünundur

Yüksel ki bunun da fevkı vardır
İnsanlığın ayrı zevki vardır

Yüksel bu da şive-i hüdâdır
Esrârını sorma kim hatâdır

Beyitlerinden mürekkep olan nakarat kısımları insana gayri ihtiyari, Fichte, Pestalozzi, Rousseau, Herder, Schiller ve Goethe gibi, kültürün gayesini gerçekleştirmek ve mükemmel insan idealine erişmek hususunda büyük gayretler sarfetmiş olan filozof ve şairlerin bugün dahi klâsik bir değer taşıyan düşüncelerini hatırlatıyorlar. 18 inci asırda «Alman idealizmi» ismini taşıyan geniş edebî ve felsefî cereyan içinde büyük bir mevki işgal eden bu düşüncelerin ehemmiyeti, her zaman bir ideal insan mefhumunu, mükemmel insan nümunesini göz önünde tutmaları ve insan hayatını bu ideale ulaşmak için sarfedilen gayretlerin bir muhassılası telâkki etmeleridir. Namık Kemal'in yukarıda zikrettiğimiz mısraları içinde hiç şüphesiz gizli bulunan ve fakat birçoklarımız için anlaşılması güç olan derin manaları kavramak da ancak bu gibi felsefî düşünceleri tahlil ettikten sonra mümkün olmaktadır.

Fichte, 1807/8 yılı kışında Berlin'de verdiği «Alman milletine hitabeler = Reden an die deutsche Nation» isimli konferanslarında millî bir mürebbi ve islâhatçı olarak gözümüze çarpıyor. Memleketinin o zamanlar içine düşmüş olduğu korkunç felâketten kurtulabilmesi için, yalnız devlet idaresinin ve ordu teşkilâtının islâh edilmesini kâfi görmiyen Fichte, milletin ruhunu cesaret ve fedakârlıkla dolduracak ve tekmil hayatın yeni esaslar üzerine kurulmasını sağlayacak inkilâpçı fikirler ortaya atıyor ve bu gayeye erişebilmek için, eski terbiye usullerinin tamamen terkedilerek yerine yeni bir terbiye ve kültür sisteminin ikame edilmesini talep ediyordu. Almanya'nın Napoleon esaretinden kurtulabilmesi için, milletin varlığında kaybolan mânevî kıymetleri yeni baştan kuracak ahlâkî bir inkilâba, içden gelen bir vatan ve memleket sevgisine ihtiyaç vardı.

Daha 1804/5 yılında verdiği «devrimizin esas vasıfları = Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters» isimli konferans serisinde, filozof yaşadığı devri, belli bir kanuna tâbi olarak değişen inkışaf

silsilesinin bir halkası telakki etmekte, geçmiş ile mukayese ederek gelecek için neticeler elde etmeye çalışmaktadır. Bu konferansların ikincisinde, insan hayatının sadece kör tesadüfe bağlı bir varlık olmadığı, sathî düşünen birçok kimselerin zannettikleri gibi, hiç bir zaman aynı şekilde kalmadığını ve ileride de kalmayacağını, bil'akis hayatın her zaman değiştiğini, sabit bir plân tahtında ilerlediğini, gayesine erişmek **mecburiyetinde** olduğunu ve en sonunda mutlak erişeceğini söylüyor. Madem ki insan hat ve hareketini, akla dayanan mülâhazalarla tâyin ve tanzim etmektedir; o halde bu plân da, asıl, mükemmel ve ilâhî bir unsur olarak bütün hâdiseleri meydana getiren ve insanlığın hayatını tanzim ve tâyin eden akıl, ef'al ve hareketimizi üzerine objektif bir şekilde hâkimiyetini tesis ettiği takdirde gerçekleştirecek, insan tek mil varlığıyla aklın emri altına girdiği ve insan nesli «akıl sâf bir ifadesi» olduğu anda bu inkişaf asıl hedefine ulaşmış olacaktır.

Namık Kemal de: «Yüksel ki yerin bu yer değildir» mısraıyla insanın yükselmesini, inkişaf ederek bütün canlı mahlûklar içinde kendisine lâayık olan asıl yeri almasını talep etmekte, lâkin bu gayenin kastedtiği «yerin» mahiyetini açıklamamaktadır. Fakat bu hususda varit olacak bir suale Fichte'nin vereceği cevap, insanın «tamamen akıl» haline geçmesi olacaktır. Fichte'ye göre bu suretle yükselmiş bir insan «akıllı bir hayat» süreceğinden dolayı, **mükemmel** ve **ideai** bir varlıktır. **Akıllı** bir hayat sürmek demek «ferdin kendi millet ve nesliyle kaynaşması, hayatını cemiyetin hayatıyla bir tutması ve bütün için feda etmesidir»; **akılsızca** bir hayat ise, «şahsın kendinden başka bir şey düşünmemesi, kendi nefsinden ve kendi menfaatinden başka hiç bir şey sevmemesi, hayatını sırf kendi refah ve saadetini sağlayacak bir vasıta saymasıdır». Hattâ ahlâkî değer bakımından da akıllı olan şey iyi, akılsız olan şey **kötü** telâkki ediliyor. Lâkin Fichte egoizmin insan ruhunda daimî ve sonsuz bir hâkimiyet kazanacağını zannetmez; bil'akis insanın ruhunda egoizmin aslâ anlayamayacağı diğer bir unsurun mevcut bulunduğu kanaatindedir. Bu filozofa göre bu müsbet unsurun temelini ve insan varlığının özünü, bütün haricî tesir ve değişmelere rağmen esas karakterini hiç bir zaman kaybetmeyen fitrî bir his teşkil eder ki insan bu his sayesinde insan olmaktadır, nefsinin anlamakta ve şuurlu bir duruma geçebilmektedir. Fikrimize, «ihşan hüda» tâbiriyle bu hissi kasteden Namık Kemal de, bunun inkişafına engel olmamak lâzım geldiğini söylüyor:

Yüksel! hünerinle kani olma

İhsân-ı hüdüya mâni olma

Fichte'ye göre bu yüksekliğe erişebilmek için takip edilmesi lâzım gelen biricik yol, yukarıda dediğimiz gibi, yeni bir terbiye sistemidir. Filozof, «Alman milletine hitabeler», de halen mevcut olan terbiye sisteminin çocuklara dinî, ahlâkî ve kanunî bir düşünüş tarzı ve türlü fazilet fikirleri aşılamağa çalıştığını ve bazen hayatta da bu fikirleri takip etmeleri için ihtarlarda bulunduğunu inkâr edemeyiz diyor. Fakat, pek azı müstesna, çocukların bu ahlâkî fikirleri gerçekleştiremediklerini, bil'akis «hiç bir terbiye san'atine lüzum göstermeden kendi kendine gelişen egoist duygularının hâkimiyeti altına girdiklerini» ilâve ediyor. Yalnız başına bu olay, mevcut terbiye sisteminin kifayetsizliğini isbat etmektedir. O halde yeni terbiye sistemi, insanın bazı huylarını terbiye etmekle iktifa etmemeli, bil'akis **bizzat insanı** ele almalı, varlığındaki ihtiras ve heyecanları en derin köklerine kadar takip ederek onları sadece terbiye değil, bil'akis «teşkil» etmeye, insanı bir bütün olarak canlı bir surette şekillendirmeye çalışmalıdır. Terbiye insana hariçten gelen bir vergi değil, bil'akis kendi içinden taşan, kendi içindeki insanî duyguların, Namık Kemal'in tâbi-riyle, «ihsanı hüda»nın gelişmesiyle husul bulan şahsî ve ruhî bir servet olmalıdır. Demek oluyor ki Fichte için, insanın hariçten gördüğü terbiye neticesinde ayrı ayrı iyi, dindar, cesur, ahlâklı ve saire olması kâfi değildir; bütün bu hasletlerin de bir «fevki» vardır ki, o da insanın insan olması demektir. Fikrimizce Namık Kemal de aşağıdaki mısralarla ancak bu olayı kasetmiş olabilir:

Yüksel ki bunun da fevki vardır

İnsanlığın ayrı zevki vardır

İnsan ruhunda tâ doğuştan mevcut olan insanlık özünü inkişaf ettirerek yükselmek, kemale ermek arzusu sadece Fichte'ye has bir düşünce değildir. Meselâ meşhur İsviçreli pedagog Pestalozzi'nin gayesi de, **ruh ve fikrin hür faaliyeti** sayesinde meydana gelen ve sağlam kaidelere dayanan bir terbiye sistemi yaratmaktır. Namık Kemal'in de «dünyaya geliş hüner değildir» mısraiyle ifade ettiği gibi, tabiatın yarattığı ham şekil içinde kalmaya razı olmayan Pestalozzi, külliyatının yedinci cilt ve 189 uncu sahifesinde diyor ki: «Sadece maddî zevk içinde yaşamak benim tabiatım için mümkün değildir. Varlığım sayesinde

bu maddî zevki ceht ve gayretlerim ve bunların dayandığı gayelerim için bir vasıta yapmak zorundayım». İnsan, tabiatın bir mahlûku sıfatıyla zarurî olarak içine düştüğü hayvanî durumdan çıkmak, yükselmek, hak ve hakikat mefhumlarını tanımak, kültürün gayesini gerçekleştirmek iktidarındadır. Pestalozzi, insanın ruhundaki bu inkişaf ve kültürün kudretini ifade eden sözlerine şu şekilde devam ediyor: «Ben kendi içimde, hayvanî ihtiraslarımı ve Cemiyet içindeki menfaat duygularımı bir yana bırakarak, bu âlemin hâdiselerini sırf nefsimi ruh mükemmeliyetine yükseltecek bir görüşle tasavvur etmek ve onları sırf bu maksat için kullanmak veya terketmek iktidarındayım».

Namık Kemal'in:

Yüksel ki cihan sefil ve dundur
Rağbet ona âdetâ cünundur

Mısraıyla işaret ettiği «sefil ve dun» cihan da her halde, «hayvanî ihtirasların ve menfaat duygularının» hâkim olduğu cihandı ki, böyle bir cihana rağbet etmek gerçekten deliliktir. Zira böyle bir rağbet insanın yükselmesine; insan olarak asıl yerini bulmasına; kültürün biricik gayesi olan mükemmeliyete erişmesine; «ihsanı hüda», yani Tanrının insana bahşettiği en büyük hediyeyi, **insanlık vasfını**, geliştirip hayvanî durumdan kurtulmasına mâni olur. Bütün bu gayıplara rağmen hâlâ bu «sefil ve dun» cihanda ısrar etmek ahkâmî asrî sıdk ve selâmetten münharif görüp izzet ve ikbal ile bu kapıdan çekilip gitmemek hakikaten cinnetten de daha haysiyet şiken bir fiildir.

İnsan ruhunda meknuz olan kudretlerin gelişmesiyle daha yüksek bir duruma ulaşmak fikrine Rousseau'da da tesadüf ediyoruz. Bu büyük Fransız mütefekkeri de huy ve tabiatın terbiyesinden bahsetmekte ve bu tâbirle «istidat ve kabiliyetlerimizin içten bir inkişafını» kasdederek, insanın terbiyesinden gayenin bu tabîi kudretleri geliştirmek olduğu fikrini ileri sürmektedir. Rousseau'ye göre huy ve tabiat insanda sadece dışarıdan terbiye ile teşekkül eden vasıflar değildir; bunlar bil'akis insanın ruhunda doğuştan mevcut bulunan bir takım esaslara; hissetmek kudretine; hoş şeylere temayül ve nâhoş şeylerden ictinap etmek iktidarına; akıl sayesinde kazandığımız inanç ve mükemmeliyet mefhumlarını ef'al ve harekâtımıza rehber olarak kullanmak imkânına dayanmaktadır. Bu esaslar içten gelen bir faali-

yet sayesinde inkişaf ederler; böyle bir faaliyet göstermek, kültür elde etmek için çalışmak, bu hususta «sây» sarfetmek Namık Kemal'e göre de, sadece dünyaya gelmekle bir «hüner» göstermemiş olan insanı, «hünerli» yapmak için lüzumludur:

Yüksel ki boyun kadar kalırsın
Sây eyle ki bihüner kalırsın

On sekizinci asrın tanınmış Alman mütefekkir ve pedagogu Herder de, — kısmen Rousseau'nun diğer muasırları üzerinde de icra etmiş olduğu nüfuzun tesiri altında — insan ruhunda bir takım **tohumların** mevcudiyetini kabul ve muhtelif kavimlet, bilhassa grekler nezdinde bu tohumların inkişafıyla husule gelen zengin kültür ve medeniyet hazinelerine işaret ediyor. Herder, insanın insanlık vasfını taşımasını sağlayan bu tohumların bütününe, insan karakterine, Humanitât = humanite ismini veriyor (1). İnsanlığın gayesi bu humaniteyi gerçekleştirmek, olay halinde âleme sunmaktır. «Tabiat zincirinin sadece mekanik bir halkasından ibaret olmayan, bil'akis irade ve akıl sahibi bir varlık olan ve ruhunda mevcut güç ve kuvvetleri kullanmak ve bu suretle yükselmek imkânına malik bulunan insan bu gayesine bir gün mutlak erişecektir.

Herder insanı bu hedefe ulaştıracak olan kültür vasıtalarına da işaret ederek diyor ki: «Tekmil müesseseler, bütün hakikî ilim ve san'at, sadece insanları humanize etmek gayesini taşırlar; bu gaye ise canavar insanı veya yarı insanı insan etmek ve neslimize, aklın doğru bulduğunu, vazifenin taleb ve ihtiyaçlarımızın arzu ettiği şekli hiç olmazsa ufak çapta verebilmektir».

Herder'e göre daha başlangıçtanberi insanın ruhunda tohum halinde mevcut olan bu humanitenin inkişafı hususunda daha ilk çağlarda, bilhassa Grekler ve Romalılar büyük bir gayret göstermişlerdir; Greklerin «San'at Perileri» ve Romalıların «literae humaniores» veya studia humanitatis» insanı insan yapmak, insanın içindeki ilâhi ışığı Tanrılara ulaştırmak vazifesiyle mükelleftiler (1). Ve bu alanda gösterdikleri büyük gayret ve başarılarından dolayı antik kavimler.

(1) Briefe zur Beförderung der Humanität (Humanite'nin gelişmesi hakkında mektuplar); 29, 32.

(1) Vom echten Begriff der schönen Wissenschaften und von ihrem Umfang under den Schülstudien (Güzel sanatların hakikî mefhumu ve mektep çalışmalarındaki mevki hakkında) Suphan baskısı c. 30, s. 143.

humaniteye erişmek yolunda bizim de rehberimiz olmalı; «içimizde humanitenin körpe tohumunu» uyandırmalı; ruhumuzu terbiye ederek bağrımızdaki insanî duyguları geliştirmelidirler. Bundan dolayı her hangi bir şair, filozof veya tarihçinin bir yazısı, tercüme veya tefsiri, sadece bir san'at veya fikir eseri olduğundan dolayı değil, bilakis neslimizin kültür camiasında bir mevki işgal ettiği için bir değer taşımaktadır.

Filoloğ Herder bu münasebetle tekmil filoloji mensuplarının bir kanun gibi itaat etmek mecburiyetinde oldukları bir fikri ortaya atıyor: «Her hangi bir kimse Homer'in veya Plutarch'den tâ Longin'e kadar gerçekten Grek ruhu taşıyan muharrirlerin eserlerini sırf Yunanca öğrenmek veya her hangi bir şekilde ilim yapmak için yalnız kafasıyla okur ve onların içinde bir çiçek güzelliğiyle açan ruhu kalbinin bütün muhabbetiyle kavramazsa, bunları bırakıp Çince ve Moğolca okusun!» (1).

Tabii tepkilerinin, duygu ve temayüllerinin tesiri altında bulunan insanın içinde ideal insan tipini ve ahlâk düşüncesini keşfedip meydana çıkarmak için çalışmış olan 18 inci asır Alman idealizminin en dikkate değer şahsiyetlerinden biri de hiç şüphesiz şair Schiller olmuştur. Daha Herder'e göre, insanın san'at eserlerine karşı beslediği estetik duygu humanite kültürü için esas şarttı. Gerçekten bir şair ve sanatkâr nazarında, Harmoni ve güzellik peşinde koşan, san'at eserini zevkle duyar veya yaratırken olgunlaşan insan ruhu ön plânde gelmektedir. Bundan dolayı Schiller'e göre insanın kültür inkişafında takip edeceği başlıca yol estetik terbiyedir; bu sebepten san'at müesseseleri aynı zamanda ahlâk müesseseleridir. Bu hususta zikredilecek en mühim iki yazısı, «Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet» (1) ve «Über den moralischen Nutzen ästhetischer Sitten» dir. (2).

Diğer taraftan şair, «İnsanın estetik terbiyesi üzerine mektuplar = Über die ästhetische Erziehung des Menschen» isimli eserinin dördüncü mektubunda şöyle diyor: «Her ferdin içinde tabiat ve mukadderatına göre sâf ve ideal bir insan yaşamaktadır; ferdin hayatta en büyük vazifesi içindeki bu ideal insanın değişmez birlik ve bü-

(1) Briefe zur Beförderung der Humanitaet; 66, 31, 71.

(1) «Tiyatro bir ahlâk müessesesidir.»; Dr. B. Batıman; Çağlayan mecmuası: İstanbul 1943; c. 3, sayı 23/1, 23/2, 23/3.

(2). «Estetik terbiyenin ahlâki faydeleri hakkında.»; Dr. B. Batıman; Çağlayan mecmuası: İstanbul 1943; c. 3, sayı 23/4-5, 23/6.

tünlüğüyle, kendisinin muhtelif tahavvüllere maruz bulunan varlığını imtizaç ettirmektedir». Tamamen ahenk ve harmoniye dayanan bu ruhuna Schiller, estetik durum diyor.

Türkçeye de tercüme edilmiş bulunan bu mühim eserinin (1) müteakip mektuplarında şair mütefekkir bu idealin nasıl gerçekleşeceğini, akıl ve maddiyetin ne şekilde karşılıklı ve harmonik bir durum içinde inkişaf edeceklerini felsefi bir görüşle izah ve tahlil etmektedir (2).

Bu münasebetle 18 inci asrın en büyük hakim şairini de zikretmeden geçemeyeceğiz; gerçekten de fikrimizce Namık Kemal'in ifadesine en fazla yaklaşır bir şekilde yüksek insan mefhumunun göze çarptığı eser, Goethe'nin Faust dramıdır. Hattâ ikinci kısmın 8330 - 34 numaralı mısralarında bu mefhumun, Proteus ile filozof Thales'in konuşmaları esnasında hemen hemen aynen ifade edildiğini görüyoruz. Proteus'e göre, canlı mahlûkları husule getiren. istihalede, tabiatın en yüksek eseri olarak gözümüze çarpan insan, gelişme silsilesinin de son halkasını teşkil eder. Filozof Thales her ne kadar bu iddiayı aynen kabul ederse de, onun fikrince, sadece insan olmak da kâfi değildir; bil'akis zamanının «yiğit bir adamı», yani büyük ve yüksek bir insan olmak lâzımdır. Demek oluyor ki Thales de Namık Kemal gibi:

Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hüner değildir.

kanaatinde bulunuyor.

İnsanın ruhunda gizli bulunan ilâhî ve müsbet unsura, «ihsan-ı hüda» ve «şîve-i hüdaya» inanan ve bu inancını, incelemelerimizin esas konusunu teşkil eden manzumesiyle Türk okuyucusuna ilham eden büyük şair ve insan Namık Kemal'in bilhassa yukarıda işaret ettiğimiz beyitlerinin derin mânasını, 18 inci asır idealistlerinin fikirleriyle mukayese ederek anlattıktan sonra, bu inanç ve düşüncenin her şeyden evvel bugün dünyanın içine düşmüş bulunduğu ahlâk buhranı karşısında ne kadar büyük bir değer taşıdığı ve tetkike lâyük olduğu kendiliğinden meydana çıkıyor. Mütefekkir ve şairlerin eser-

(1) Dünya edebiyatından tercüme, Alman klâsikleri 10; Dr. M. Özgü, Ankara 1943 - Maarif Matbaası.

(2) Bk. Dr. B. Batıman, «Schiller'de ideal insan mefhumu», İnsan mecmuası c. II. N. 12; İstanbul, 1939, Başarı Basımevi.

lerini bu şekilde incelemek gerçekten bir kültür vazifesidir ve bu çalışmaların en tatlı meyvası, alelâde insanlığın fevkindeki yüksek insanlık mefhumunun elbette birgün gerçekleşeceği ümidinin verdiği ilâhî zevktir:

Yüksel ki bunun da fevki vardır
İnsanlığın ayrı zevki vardır.
